

Цаг уурын нөхцлөөр ялгаатай бүс нутгуудын тариалангийн талбайн хог ургамлын тархалт, зүйлийн бүрэлдэхүүнийг тогтоосон дүнгээс

И.Отгонбаатар, Т.Азжая, М.Отгонсүрэн*

Ургамал хамгааллын эрдэм шинжилгээний хүрээлэн, ХААИС,
Улаанбаатар, Монгол Улс

*Холбоо барих хаяг: otgonsuren555@yahoo.com

ХУРААНГУЙ

Газар тариалангийн Төв бүсийн Төв, Сэлэнгэ, Булган, Дархан–Уул аймгийн нийт 48 сумын 55291.8га талбайд 23 овог, 54 төрөлд хамаарагдах 66 зүйлийн хог ургамлууд зонхилон нийт хог ургамлын 49.2% нэг наст, 10.3% хоёр наст, 40.5% олон наст хог ургамал тэмдэглэгдэж, Зүүн бүсийн Сүхбаатар, Дорнод, Хэнтий аймгийн нийт 17 сумын 28601га талбайд 21 овог, 48 төрөлд хамаарагдах 71 зүйлийн хог ургамлын нэг наст 31.9%, хоёр наст 8.2%, олон наст 59.9% тархсан нь хог ургамлаас зүйлийн бүрэлдэхүүний хувьд газар тариалангийн төвийн бүстэй ойролцоо байв. Баруун бүсийн Завхан, Увс, Баян-Өлгий аймгийн нийт 17 сумын 28601га талбайд 17 овог, 30 төрөлд хамаарагдах 36 зүйлийн хог ургамал тэмдэглэгдэж, нийт хог ургамлын 44.4% нэг наст, 11.1% хоёр наст, 44.5% олон наст хог ургамал тэмдэглэгдсэн нь Төв болон Зүүн бүсийн тариалангийн талбайд тархсан хог ургамалтай харьцуулахад өндөр уулын сэрүүн нөхцөлд ургах чадвар сайтай нэг болон олон наст хос үрийн талт хог ургамлын тархалт их, нэг наст үет хог ургамлын тархалт бага, 1–2 баллын хогтолтын түвшинд байлаа. Судалгаанд хамрагдсан тариалангийн талбайд таримлын ургацад сөрөг нөлөө үзүүлдэг зонхилон тархсан хөнөөлт хог ургамлын зүйлийн бүрэлдэхүүний өөрчлөлтөнд байгаль, цаг уурын нөхцөл онцгой нөлөөтэй болох нь бидний судалгаанаас харагдаж байна.

ТҮЛХҮҮР ҮГ: Хогтолтын түвшин, нягтрал, хөнөөл

ОРШИЛ

Манай оронд 1990-ээд оноос газар тариалангийн үйлдвэрлэл цар хүрээ багасаж, жижиг аж ахуй, хувь хүмүүсийн эзэмшилд шилжсэнээр ургамал хамгааллын арга хэмжээнд нэгдсэн журмаар хамруулж чадахгүйд хүрч байсан үе саяхан билээ. “Ургамал хамгааллын тухай” хуулинд зааснаар Монгол орны нутаг дэвсгэр дэх тариалангийн талбайд хөнөөлт организмуудын тархалт нягтрал, зүйлийн бүрэлдэхүүн, хор хөнөөлийг нарийвчлан тогтоох танадалтын судалгаа хийгдэх болсонтой уялдуулан хөнөөлт организмын тоо толгой, тархалтыг хянах, хор хөнөөлийг

хязгаарлах, тэдгээртэй тэмцэх оновчтой арга боловсруулах арга хэмжээг авч хэрэгжүүлэх боломж бүрдсэн юм. Хуулийн заалтанд тусгагдсаны дагуу ХХААХҮЯ-аас 2008 онд Газар тариалангийн төвийн бүсийн Төв, Сэлэнгэ, Булган, Дархан–Уул аймаг, 2014 онд Баруун бүсийн Увс, Завхан, Баян–Өлгий, Говь–Алтай, Ховд, Зүүн бүсийн Дорнод, Хэнтий, Сүхбаатар аймгийн үр тариа, төмс, хүнсний ногоо, жимс жимсгэний тариалан эрхлэж буй аж ахуйн нэгж, иргэдийн талбайд хог ургамлын тархалт, зүйлийн бүрэлдэхүүн, хор хөнөөлийг тогтоох тодотгох судалгааг хийж гүйцэтгэсэн болно. **Судалгааны**

ажлын зорилго: Тариалангийн талбайн хог ургамлын тархалт нягтрал, зүйлийн бүрэлдэхүүний судалгааг хийж, таримлын ургацад учруулах хөнөөлт хог ургамлыг

тогтоосоноор тэдгээртэй тэмцэх арга технологи, заавар, зөвлөмжийг иргэн аж ахуйн нэгжид өгөхөд энэхүү судалгааны ажлын зорилго оршино.

СУДАЛГААНЫ ХЭРЭГЛЭГДЭХҮҮН, АРГА ЗҮЙ

Хог ургамлын тархалт, нягтрал, хогтолтын түвшинг И.И.Либерштейн, А.И.Туликов нарын боловсруулсан хучилтын проектын аргаар 1-5 баллын үнэлгээгээр үнэлж,

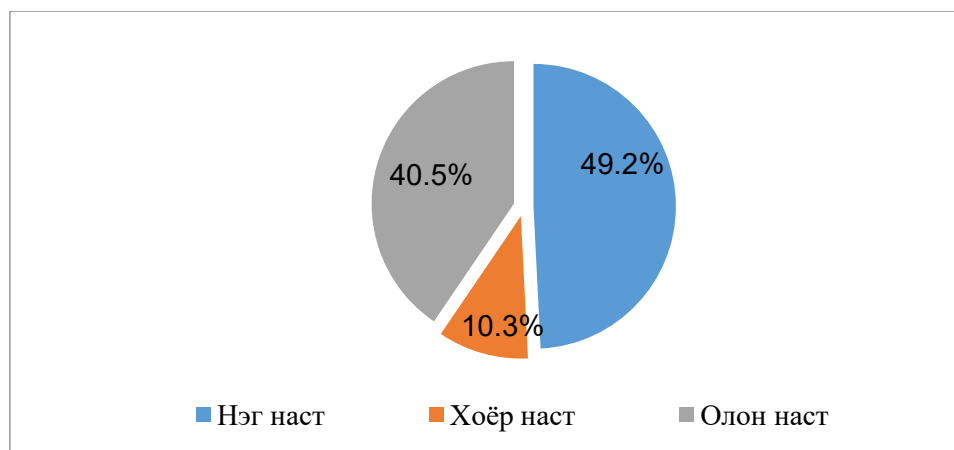
тариалсан талбайн хогтолтын түвшинг аж ахуй нэгжийн талбай тус бүрээр тооцон гаргав [3].

Балл	Хогтолтын зэрэг	Нийт талбайд эзлэх хог ургамал, %
1	Бага	10 хүртэл
2	Багавтар	11-25
3	Дунд	26-35
4	Их	36-50
5	Маш их	50 түүнээс дээш

СУДАЛГААНЫ ҮР ДҮН

Төвийн бүсийн Сэлэнгэ, Булган, Төв, Дархан-Уул аймгийн тариалангийн талбайн хог ургамлын тархалт нягтралыг тогтооход нэг

наст 49.2%, хоёр наст 10.3%, олон наст хог ургамал 40.5%-ийг тус тус эзлэж байв (1-р зураг), [6,7].

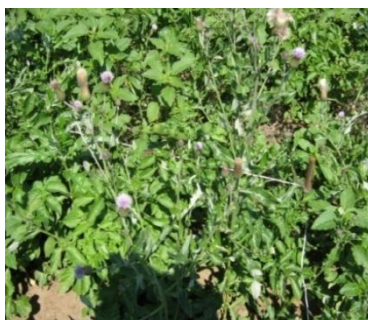
1-р зураг. Төвийн бүсийн тариалангийн талбайд тархсан хог ургамлын амьдралын хэлбэрээр нь харьцуулсан харьцаа, (хувиар)

Үүнээс Сэлэнгэ аймгийн 16 сумын 45 аж ахуй нэгжийн 33962 га үр тариа, төмс, хүнсний ногоо, жимс жимсгэнэ тариалсан талбайд 23 овог, 54 төрөлд хамаарагдах 66 зүйлийн хог ургамлууд зонхилон тархсан ба хүнсний ногооны талбайд урвуу гагдай (*Amaranthus retroflexus* L) нилэнхүйдээ тархаж байв (хавсралт, хүснэгт 1). Судалгаанд хамрагдсан

нийт талбайн 5.4% нь хогтолтын 1 балл, 11.0% нь хогтолтын 2 балл, 33.0% нь хогтолтын 3 балл, 32.4% нь хогтолтын 4 балл, 18.3% нь хогтолтын 5 баллын түвшинд тус тус хамаарагдаж байв. Төв аймгийн нийт 13668га тариалангийн талбайд 9 овог, 19 төрөлд хамаарагдах 21 зүйлийн хог ургамал, Булган аймгийн 17 сумын 1315,0 га талбайд

12 овог, 24 төрөлд хамаарагдах 30 зүйлийн хог ургамал, Дархан-Уул аймгийн 3 сумын 6346.8га тариалангийн талбайд 9 овог, 14

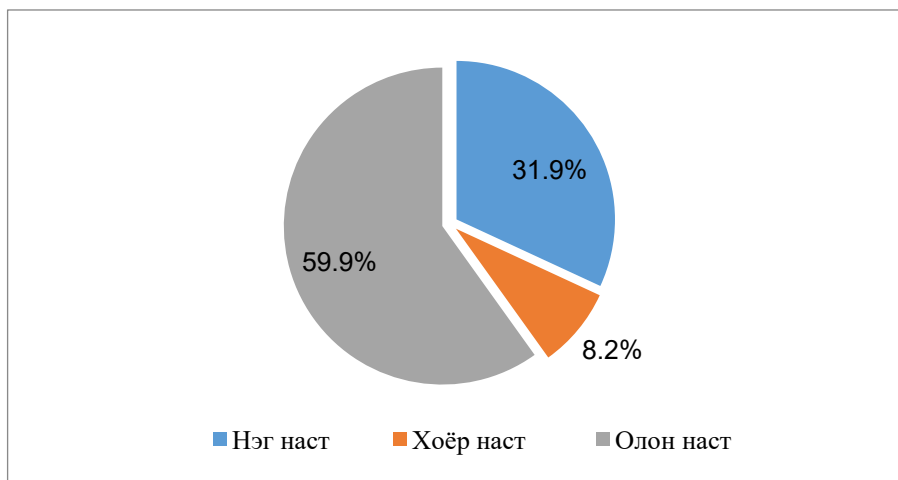
төрөлд хамаарагдах 17 зүйлийн хог ургамал 3-4 баллын хогтолтын түвшинд тархсан байлаа.

2-р зураг. Таримлын талбайд тархсан хог ургамал

Зүүн бүсийн Сүхбаатар аймгийн Сүхбаатар, Дарьганга, Баруун-Урт, Түмэнцогт, Мөнххаан, Хэнтий аймгийн Өмнөдэлгэр, Мөрөн, Биндэр, Баян-Адрага, Норовлин, Дадал, Өндөрхаан, Хэрлэн, Дорнод аймгийн Баян-Уул, Цагаан-Овоо, Баянтүмэн, Чулуунхороот, Сүмбэр зэрэг сумдын аж ахуй

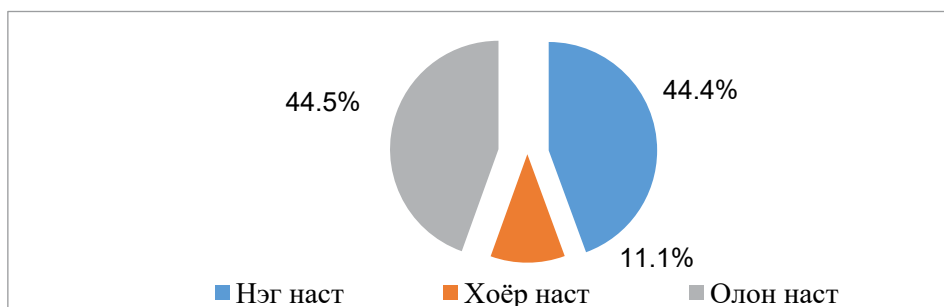
нэгжийн 28601га үр тариа, төмс, хүнсний ногоо, жимс жимсгэнэ тариалсан талбайд 21 овог, 48 төрөлд хамаарагдах 71 зүйлийн хог ургамал тархсаныг тогтоов (хавсралт, хүснэгт 2). Нийт талбайд нэг наст 31.9 %, хоёр наст 8.2%, олон наст 59.9%-ийг тус тус эзэлж байлаа (3-р зураг), [8].

3-р зураг. Зүүн бүсийн тариалангийн талбайд тархсан хог ургамлын амьдралын хэлбэрээр нь харьцуулсан харьцаа (хувиар)

Баруун бүсийн Завхан аймгийн Тосонцэнгэл, Тэлмэн, Алдархаан, Улиастай, Асгат, Баянтэс, Цагаанхайрхан, Увс аймгийн Тариалан, Баруунтуруун, Бөхмөрөн, Улаангом, Баян-Өлгий аймгийн Сагсай, Улаанхус, Ногооннуур, Баяннуур,

Алтанцөгц, Өлгий зэрэг 3 аймгийн 17 суманд тариалагдсан үр тариа, төмс, хүнсний ногооны талбайг хамруулахад нэг наст 44.4%, хоёр наст 11.1%, олон наст 44.5%-ийг тус тус эзэлж байлаа (4-р зураг), [5].

4-р зураг. Баруун бүсийн тариалангийн талбайд тархсан хог ургамлын амьдралын хэлбэрээр нь харьцуулсан харьцаа, (хувиар)

Завхан аймгийн судалгаанд хамрагдсан талбайд нийт 25 зүйл хог ургамал тэмдэглэгдсэнээс цагаан лууль (*Chenopodium album* L), сортой лууль (*Chenopodium aristatum* L), бөөнөг хамхуул (*Corispermum declinatum* Steph.exllgin), царвант шарилж (*Artemisia Sieversiana* Willd), имт гичгэнэ (*Potentilla bifurca* L), мөлхөө хиаг (*Agropyron*

repens L) чөдөр сэдэргэнэ (*Convolvulus arvensis* L), их таван салаа (*Plantago major* L), ээрэм шарилж (*Artemisia macrocephala* Jacquem), урвуу гагдай (*Amaranthus retroflexus* L) зэрэг түгээмэл тархалттай байдаг хог ургамал ихэнхи сумдын тариалангийн талбайд тэмдэглэгдэж байлаа (хавсралт, хүснэгт 3), [5].

5-р зураг. Увс, Завхан аймагт тариалангийн талбайд тархсан хог ургамлын хатаамал хийж байгаа нь

Увс аймгийн тариалангийн талбайд нийт 35 зүйл хог ургамал тэмдэглэгдэж 2 баллын түвшинд байсан бол Баян-Өлгий аймгийн тариалангийн талбайд нийт 28 зүйлийн хог ургамал тэмдэглэгдэж цагаан лууль (*Chenopodium album* L), шоргор лууль (*Chenopodium acuminatum* Willd), хөдөөгийн шаралзгана (*Sonchus arvensis* L), мөлхөө хиаг (*Agropyron repens* L), их таван салаа (*Plantago major* L) бүх сумын тариалангийн талбайд, царвант шарилж (*Artemisia Sieversiana* Willd), галуун гичгэнэ (*Potentilla anserina* L), арзгар азаргана (*Cirsium setosum* Vieb), чөдөр сэдэргэнэ (*Convolvulus arvensis* L) 4-5 суманд тэмдэглэгдсэн нь хамгийн их тархалттай тооцогдож байв. Хөдөөгийн шивлээ (*Equisetum arvense* L), эмийн багваахай

(*Taraxacum officinale* Wigg), шүдлэг хошоон (*Melilotus dentatus* (W.et K.) Pers), степаны заан таваг (*Erodium Stephanianum* Willd) зэрэг хог ургамал хязгаарлагдмал тархалттай буюу зөвхөн нэг сумын тариалангийн талбайд тэмдэглэгдэв. Газар тариалангийн бүс бүслүүр, хөрс, цаг уурын өөр өөр онцлогтой газар нутгуудийн тариалангийн талбайд тархсан хог ургамлын зүйлийн бүрэлдэхүүн ойролцоо нэг настаас хонгио хошуу будаа (*Avena fatua* L), чөдөр тарна (*Polygonum convolvulus* L), татаар сагаг (*Fagopyrum tataricum* L), цагаан лууль (*Chenopodium album* L), тарианы хар будаа (*Panicum miliaceum* L), ногоон хоног будаа (*Setaria viridis* L), хоёр настаас царвант шарилж (*Artemisia Sieversiana* Willd), үхэр гоньд

(*Spahallerocarpus gracilis* K.Pol), хар лантанз (*Hyoscyamus niger* L), олон настаас хөдөөгийн шаралзгана (*Sonchus arvensis* L, арзгар азаргана (*Cirsium setosum* Bieb), хүрэн ягаан нонео (*Noneo pulla* L), үхэр тарна (*Polygonum*

divaricatum L), мөлхөө хиаг (*Agropyron repens* L), чөдөр сэдэргэнэ (*Convolvulus arvensis* L) зэрэг хог ургамлууд зонхилон тархсаныг тогтоов.

ШҮҮН ХЭЛЭЛЦЭХҮЙ

“Монгол орны хог ургамал ба түүнтэй тэмцэх” бүтээлд [4] тус улсын тариаланд 28 овог, 66 төрөл, 89 зүйлийн хог ургамал тархсанг дурьдаж *Leymus chinensis*, *Agropyron repens*, *Potentilla anserinez* зэрэг ургамлыг тариаланд гоц хөнөөлтэй гэж тэмдэглэсэн байдаг бол “Монгол орны цоргот дээд ургамал таних бичиг” бүтээлд Монгол оронд 35 овог, 119 төрөл, 210 зүйлийн хог ургамал тархсаныг тэмдэглэж, тэдгээрийн ургах орчин, тархалт, хил заагийг ургамал, газар зүйн тойргуудаар заасан байдаг [1]. Газар тариалангийн төв бүс Орхон-Сэлэнгийн сав газрын тариалангийн хог ургамлын био-экологийн судалгааг хийж тэдгээрийн био-эко-морфологийн онцлог, амьдралын

хэлбэрийн ангилалыг зохиож, улмаар тархацыг ургах орчин нөхцөлтэй нь холбон нэгтгэж 49 овог, 212 төрөлд хамаарагдах 438 зүйлийн хог ургамал тархсан болохыг бүртгээд байна [10]. Улаанбаатар хот, Төв, Сэлэнгэ, Дархан-Уул, Дорнод аймгийн уринш үр тариа, төмс, хүнсний ногоо, жимс жимсгэний 21.1 мян/га талбайг хамруулан хог ургамлын тархалт, хөнөөлийг судалж 26 овог, 69 төрөлд хамаарагдах 100 зүйлийн хог ургамал тэмдэглэснээс 41 зүйл нь нэг наст, 9 зүйл нь 2 наст, 50 зүйл нь олон наст хог ургамал тархаж байсан ба үүнд дотоод хорио цээртэй хонгио хошуу будаа, татаар сагаг, хүрэн ягаан нонео нийт хог ургамлын 3.5%-ийг эзэлж байжээ [7].

ДҮГНЭЛТ

1. Газар тариалангийн Төв бүсэд Төв, Сэлэнгэ, Дархан-Уул, Булган аймгийн нийт 47 сумын үр тариа, төмс, хүнсний ногоо, жимс жимсгэнэ тариалсан талбайд хийсэн судалгаагаар 23 овог, 54 төрөлд хамаарагдах 66 зүйлийн хог ургамал тархсан ба 49.2% нэг наст, 10.3% хоёр наст, 40.5% олон наст хог ургамал, судалгаанд хамрагдсан нийт талбайн 5.4% нь хогтолтын 1 балл, 11.0% нь хогтолтын 2 балл, 33.0% нь хогтолтын 3 балл, 32.4% нь хогтолтын 4 балл, 18.3 % нь хогтолтын 5 баллын түвшинд тус тус хамаарагдаж байв.

2. Зүүн бүсийн Хэнтий, Дорнод, Сүхбаатар аймгийн нийт 17 сумын үр тариа, төмс, хүнсний ногоо, жимс жимсгэнэ тариалсан талбайд 21 овог, 48 төрөлд хамаарагдах 71 зүйлийн хог ургамал тархаж, нийт хог ургамлын 31.9 % нэг наст, 8.2% хоёр наст, 59.9%-ийг олон наст хог ургамал, Баруун бүсийн Завхан, Увс, Баян-Өлгий аймгийн нийт 17 сумын үр тариа, төмс, хүнсний ногоо, жимс жимсгэнэ тариалсан талбайд 17 овог, 30

төрөлд хамаарагдах 36 зүйлийн хог ургамал тархаж, нийт хог ургамлын 44.4% нэг наст, 11.1% хоёр наст, 44.5% олон наст хог ургамал эзэлж байлаа.

3. Газар тариалангийн голлох бүс нутгуудад хийсэн судалгааны дүнгээр Төв, Зүүн, Баруун бүсүүдийн үр тариа, төмс, хүнсний ногоо, жимс жимсгэний талбайд тархсан хог ургамлын зүйлийн бүрэлдэхүүн Төв, Зүүн бүсэд ойролцоо, хогтолтын түвшингээр их, Баруун бүсэд зүйлийн тоо цөөн хогтолтын түвшин харьцангуй бага байлаа.

4. Судалгааны дүнг үндэслэн Завхан, Увс, Баян-Өлгий аймгийн тариалангийн талбайд хөнөөлт хог ургамлыг хянах, тэдгээрээс хамгаалах урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээ авч хэрэгжүүлэн органик газар тариалан хөгжүүлэх боломжтой. Харин төв болон зүүн бүсэд тариалангийн талбайн хог ургамалтай урьдчилан сэргийлэх, үйлдвэрлэлд хэрэглэгдэж байгаа гербицидийн нэр төрлийг зөв сонгож, тэмцэх арга хэмжээг заавал авч хэрэгжүүлэх шаардлагатай байна.

ТАЛАРХАЛ

Энэхүү судалгааг хийхэд хамтран ажилласан ХХААХҮЯ болон УХЭШХ-ийн эрдмийн зөвлөл, Хог ургамал судлалын лабораторийн хамт олонд гүн талархал илэрхийлье.

АШИГЛАСАН ХЭВЛЭЛ

- [1] Грубов В.И., “Монгол орны цоргот ургамал тодорхойлох бичиг, 2008
- [2] Доспехов Б.А., “Методика полевого опыта”. Москва. 1973, стр 232-255
- [3] Либерштейн И.И., Туликов А.М., “Современные методы изучения и картирования засоренности “ М. Колос, 1980, стр 54-67.
- [4] Милащенко Н. З., “Монгол орны хог ургамал түүнтэй тэмцэх”, 1964.
- [5] Отгонбаатар И., “Завхан, Увс, Баян-Өлгий аймгийн тариалангийн талбайд тархсан хог ургамлын тархалт, хөнөөлийн судалгааны ажлын тайлан” 2008
- [6] Отгонбаатар И., “Булган, Дархан-Уул аймгийн тариалангийн талбайд тархсан хог ургамлын тархалт, хөнөөлийн судалгааны ажлын тайлан” 2014
- [7] Отгонсүрэн М., “Сэлэнгэ аймгийн тариалангийн талбайд тархсан хог ургамлын тархалт, хөнөөлийн судалгааны ажлын тайлан” 2008.
- [8] Отгонсүрэн М., “Хэнтий, Дорнод, Сүхбаатар аймгийн тариалангийн талбайд тархсан хог ургамлын тархалт, хөнөөлийн судалгааны ажлын тайлан” 2014.
- [9] Цэдэв Д, Отгонсүрэн М., “Монгол улсын бэлчээр, ХАА-н таримлын өвчин, хөнөөлт шавьж, хог ургамал, мэрэгч амьтан тэдгээртэй тэмцэх систем” 2014.
- [10] Цэрэнбалжид Г., “Монгол орны тариалангийн хог ургамал таних бичиг” 1976.
- [11] Цэрэнбалжид Г., “Монгол орны хөл газрын ургамлын өнгөт цомог” 2002.

Distribution of weed species in the agricultural regions differential by climate

Ogtonbaatar I., Azzaya T., Otgonsuren M.*

Institute of Plant Protection, Mongolian University of Life Sciences, Ulaanbaatar, Mongolia

*Corressponding author: otgonsuren555@yahoo.com

ABSTRACT

In agricultural fields of 47 soums of Bulgan, Darkhan-Uul, Selenge and Tuv provinces in central region had 66 species belongs to 23 genus and 54 families weeds recorded and its weedness evaluation were 1 point in 5.4%, 2 points in 33%, 3 points in 32.4%, 4 points in 18.3% and 5 points in 18.3% on all fields, respectively. In agricultural fields of 17 soums of Khentii, Dornod and Sukhbaatar provinces in eastern region had 71 species weeds recorded and out of these, 49.2% was annual, 10.3% was biennial and 40.5% was perennial weeds. But in 17 sound of Bayan-Ulgii, Uvs and Zavkhan provinces 36 species weeds recorded and all of that belongs to 17 genus and 34 families. Percentage of weeds were divided were 44.4% was annual, 11.1% was biennial and 45.5% was perennial. All recorded weed species were same on agricultural fields in central and eastern regions and weedness evaluation rate was more than western region.

KEY WORDS: Level of waste, density, detriment